

סימן י"ג

מכירת שטרות (עו ע"ב)

א. שיטת התוספות דמכירת שטרות מדרבנן

הגמרא (עו ע"ב) עוסקת בדיני מכירת שטרות:

אמר רב פפא: האי מאן דמזבין ליה שטרא לחבריה, צריך למיכתב ליה: קני הוא וכל שעבודא דביה.

ובתוס' שם (ד"ה "קני לך"), דנו מהו תוקף מכירת שטר. בתחילת דבריהם כתבו התוס' שמשמע מהגמ' בפרק מי שמת (דף קמז ע"ב) שמכירת השטרות תקפה מדרבנן בלבד, ומדאורייתא לא ניתן למכור שטר¹.

הגמ' שם, מביאה את דברי רב נחמן: "אע"ג דאמר שמואל המוכר שטר חוב לחבירו וחזר ומחלו מחול ואפילו יורש מוחל מודה שמואל שאם נתנו במתנת שכיב מרע שאין יכול למחול". ואומרת הגמ' שמכאן ראייה שלשיטת ר' נחמן מתנת שכיב מרע היא מדאורייתא. ומשמע מדברי הגמ', שיכולת מחילת החוב קימת רק במקום שהמכירה היא מדרבנן בלבד, ולכן מתנת שכיב מרע, שאינה ניתנת למחילה היא ודאי מדאורייתא. א"כ, עולה מגמרא זאת שמכירת השטר היא מדרבנן בלבד, שהרי היא ניתנת למחילה.

ב. ביאור הגר"ח בשיטת התוספות

יש לתמוה על דברי התוס', שהרי כל הקניינים חלים מדאורייתא, ואעפ"כ כאשר מחילים את הקניינים במכירת השטר, המכירה היא מדרבנן בלבד והחוב ניתן למחילה, וא"כ מדוע עדיפה מתנת שכיב מרע לעניין מכירת חוב משאר קניינים?

על מנת לבאר את שיטת התוס', יש להבין מהי הסיבה שבגללה מכירה שטרות אינה פועלת מדאורייתא.

הגר"ח מבריסק, בחידושו על הרמב"ם (פכ"ב מהל' מכירה הי"ז) מבאר, שבמכירת חוב יש חסרון במעשה הקניין. בכל אחד מהנכסים הנקנים יש דרך קניין המתאימה לו, אך בחוב לא מצינו שום צורה נכונה לקניין, ובלשונו של הגר"ח: "משום חסרון מעשה קנין, דהחוב אינו נתפס בקניינים".

¹ וכ"כ הרמב"ם בפ"ו מהל' מכירה, הי"ב.

וע"פ דרך זו, רצה ר' חיים לומר, שאע"פ שלא ניתן למכור את החוב, יכול אדם להקדיש חוב, משום שבהקדש אין צורך במעשה קניין ודי באמירה בלבד.

ולפי זה מובנים דברי התוס', שאע"פ שמכירת שטרות היא מדרבנן מצד שחסר בה מעשה קניין, כאשר אדם מקנה שטר ע"י מתנת שכיב מרע אין בזה חסרון כלל, שהרי מתנת שכיב מרע היא מיוחדת בכך שהיא אינה מצריכה מעשה קניין, והיא חלה בדיבור בעלמא, ולכן חסרון הקניין של השטר אינה משמעותי במתנת שכיב מרע.

ג. ביאור אחר בשיטת התוספות

אך מקושייתם ותירוצם של התוס' בהמשך הדיבור, משמע שהם אינם הולכים בשיטה זו, וז"ל:

ואם תאמר: אמאי לא קני מדאורייתא גם שעבוד הקרקע הכתובה בו דהא קרקע נקנית בכסף ובשטר ובחזקה ואפילו בלא מסירת שטר חוב יקנה? ויש לומר, דכמו שאינו יכול להקדישו כדמוכח בפרק כל שעה (פסחים דף לא ע"א) כיון שהקרקעות אינם ברשותו כך אינו יכול להקנותן מן התורה.

תוס' הקשו: מדוע לא ניתן למכור את השעבוד שיש למלווה על קרקעותיו של הלווה, שלכאורה יש למלווה זכות בתוך הנכסים הללו, ומדוע היא איננה ניתנת למכירה כמו הקרקע עצמה?

ותירצו התוס', שאע"פ שיש למלווה זכויות בקרקע, הקרקע אינה נחשבת ברשותו כלל, שהרי הלווה יכול לסלקו בכל שעה ע"י מעות. וכדברי הגמ' בבבא מציעא (ז ע"א): "והאמר רבי יוחנן: גזל ולא נתיאשו הבעלים – שניהם אינם יכולין להקדישו, זה – לפי שאינה שלו, וזה – לפי שאינה ברשותו". ועוד מבואר שם שעל-מנת להקדיש, החפץ המוקדש צריך להיות ברשות המקדיש, ולמדו זאת מהפסוק: "ואיש כי יקדיש את ביתו קדש לה" (ויקרא כז, יד), ודרשו חז"ל: "מה ביתו ברשותו – אף כל ברשותו". עולה מדברי הגמ' שהנכס צריך להיות בבעלותו באופן מוחלט על להחיל עליו קניינים.

עכ"פ, מבואר ממסקנת התוס', שהחסרון במכירת שטרות אינו מצד מעשה הקניין, אלא מצד חוסר שליטה של המוכר על הנכס הנמכר, ודלא כדברי ר' חיים בדעת הרמב"ם.

ולמעשה, דברים אלו מדויקים מלשון התוס'. דהנה כתבו התוס': "דכמו שאינו יכול להקדישו כדמוכח בפרק כל שעה, כיון שהקרקעות אינם ברשותו כך אינו יכול להקנותן מן התורה", ולכאורה הלשון תמוהה ביותר, שהמעין בסוגיא בפסחים יראה

שמכירה והקדש שווים להדדי, ומדוע כתבו "דכמו שאינו יכול להקדיש" – דמשמע שדין המכירה נלמד מההקדש?

אלא, ע"פ מה שנתבאר, דברי התוס' מובנים היטב. נראה שכוונת התוס' לומר שהטעם שמכירת שטרות אינו חל מדאורייתא הוא מצד החיסרון בשליטה, ולא מצד חיסרון במעשה הקניין. ולכן כתבו התוס', שכמו שאי אפשר להקדיש חוב, אע"פ שאינו צריך מעשה קניין, כך אינו יכול למכור את ההקדש, וע"כ שהסיבה לכך הוא מצד חוסר הבעלות על החוב.

ד. שיטת רבינו תם דמכירת שטרות מדאורייתא

התוס' בדבריהם בסוגייתנו אינם מביאים את שיטת ר"ת להדיא², אך בסוגיות מקבילות הם עוסקים בשיטתו בהרחבה.

ר"ת סובר שדין מכירת שטרות הוא מדאורייתא, וראיתו העיקרית היא מדברי הגמרא בב"מ (דף נו ע"ב):

"וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך" (ויקרא כה, יד) – דבר הנקנה מיד ליד, יצאו קרקעות שאינן מטלטלים, יצאו עבדים שהוקשו לקרקעות, יצאו שטרות דכתיב וכי תמכרו ממכר – שגופו מכור וגופו קנוי, יצאו שטרות שאין גופן מכור ואין גופן קנוי, ואינן עומדין אלא לראיה שבהם.

הדרשה המובאת בגמ' ממעטת את דין אונאה משטרות, וטוען ר"ת שמכאן הוכחה שמכירת השטרות היא מדאורייתא, שאילולא כן, הכיצד מיעטה התורה את דין אונאה, הרי אין בכלל דין מכירה? אלא, מוכח שמכירת שטרות מדאורייתא.

ר"ת מבאר שמיד עם יצירת חוב, שני שעבודים רובצים על הלווה. ראשית, ישנה מצוות פריעת חוב המוטלת עליו, וזה מה שמכונה "שעבוד גופו". בנוסף לכך ישנו שעבוד הרובץ על הקרקעות של הלווה, והוא המכונה "שעבוד נכסים" או "שעבודא דאורייתא".

שעבוד הנכסים איננו תלוי בהימצאותו של הלווה, ולכן יכול המלווה לגבות מנכסים אלו היתומים לאחר שמת הלווה, אך הוא אינו יכול לגבות מצד המצווה, שהרי המצווה מוטלת על הלווה בלבד.

² אמנם תוס' הביאו (בתחילת דף עז ע"א, בסוף הדיבור) את דחיית ר"ת לראיית התוס' לשיטתם מפרק מי שמת.

ומבאר ר"ת, שכאשר אדם מוכר שטר חוב לחברו, הוא אמנם אינו יכול למכור את שעבוד גופו, אך השעבוד על הנכסים ניתן למכירה, ומכירה זאת תקפה מדאורייתא.

ה. ביאור דחיית תוספות לראיית ר"ת

תוס' דוחים את הראיה שהביא ר"ת לשיטתו (מכך שהגמרא ממעטת את דין אונאה משטרות), וז"ל:

והאי דאיצטריך בפרק הזהב למעט שטרות מאונאה היינו שמצא שטר לאחר יאוש ומוכרו לבעליו ביוקר, או לווה וקנה בלא שטר ונותן לו דמים על מנת שיכתוב לו שטר.

כלומר, כאשר מכר את השטר לבעליו לאחר שהבעלים התייאש – מכירה זו חלה מדאורייתא. וממילא מובן הלימוד מהתורה שאין אונאה לשטרות, משום שמצינו מקרה של מכירת שטרות מדאורייתא.

ולכאורה, דברי התוס' אינם מובנים: מה הסברא שמכירת שטר רגילה אינה מדאורייתא, ואילו כאשר אדם מצא שטר לאחר יאוש הבעלים, ומכרו לבעליו – חלה המכירה מדאורייתא?

הקצות (סימן סו סק"א) מבאר, שיאוש הבעלים טוב יותר ממקח, ולכן זוכה המוצא בשטר, וז"ל:

ולכן נראה דהמוצא זוכה בגוף החוב כיון דהבעלים נתייאשו והלוה לא מצי זכה בחוב משום דבאיסורא אתי לידיה וכבר נתחייב בהשבה, אבל המוצא בהתירא אתי לידיה שפיר זוכה בגוף החוב מדין יאוש וחוזר ומוכרו לבעליו הראשונים דהוי מכירה דאורייתא כיון שהשטר נכתב על שמו. ואין להקשות היכי זוכה בו המוצא בגוף החוב כיון דמכירת שטרות לאו דאורייתא לפי שהשטר נכתב על שם הבעלים א"כ איך זוכה המוצא בגוף החוב אם אינו נכתב על שמו, משום דיאוש עדיף ממכירה, דטעמא דמכירת שטרות דרבנן היינו משום דהוי דבר שאינו ברשותו, אבל יאוש שפיר מהני אפילו בדבר שאינו ברשותו, דהא מהני יאוש בגניבה וגזילה דהוא דבר שאינו ברשותו ומשום דיאוש אינו מתורת הפקר...

ו. ביאור הנתיבות

הנתיבות (שם סק"א) ביאר את דברי התוס' בצורה שונה, וזה תורף דבריו: יש בשטר שלושה חלקים:

א. גוף השטר – הנייר – שהוא מוגדר כ"דבר שגופו ממון".

ב. החוב – אותו אי אפשר למכור מדאורייתא לפי דברי התוס'.

ג. השימוש בשטר – דהיינו, התועלת בשטר שאפשר לגבות על ידו ממון, וזה נחשב "דבר שאין גופו ממון".

תוס' מבארים, שהחלק השלישי בשטר, כלומר השימוש בו, התמעט מדין אונאה, משום שחלק זה בשטר נמכר מדאורייתא. וכיצד ייתכן מקרה שאדם ירצה לקנות שטר מחברו, הרי הקונה לא יוכל לגבות חוב ע"י שטר שאינו שלו? לכן ציירו תוס' שאבד השטר והתייאש הבעלים, והמוצא מכר את השטר לבעליו, ובכגון זה יכול הקונה להשתמש בשטר כדי לגבות חובו, שהרי השטר היה שלו, ובזה המכירה חלה מדאורייתא.